

ЛАТИПОВ АБДУРАХМОН

ўқитувчи, Эркин Воҳидов номидаги хорижий тилларни ўқитишга
ҳамда она тили ва адабиёт фанини чуқурлаштириб ўқитишга
ихтисослаштирилган мактаб-интернат

Араб тилида «заиф» ҳарфли феълларнинг ифодаланиши

Аннотация. Мазкур мақолада араб тилидаги “заиф” ҳарфли феълларнинг фонетик ўзгаришларга учраши, бу ҳодисанинг ёзма нутқда ифодаланиши таҳлил этилган. Шунингдек, “заиф” ҳарфли феъллар мавзусининг мумтоз ва замонавий араб ва ўзбек наҳвишунос олимлари илмий асарларида ёритилиши ўрганилган.

Тил ўрганувчиларнинг “заиф” ҳарфли феълларни турли ўринларда тўғри қўллай олиши малакасини ҳосил қилиши асосий мақсадимиз ҳисобланади.

Иида тавсифлаш, қиёслаш, анализ, компонент таҳлил усулларида фойдаланилди.

Араб тили грамматикасида “алиф - ا”, вав - و” ҳамда “йа - ي” ҳарфлари "حُرُوفٌ عِلَّةٌ" - заиф ҳарфлар, заиф ҳарфлар иштирок этган феъллар эса заиф феъллар деб аталади. Мазкур 3 та ҳарфдан “و” ва “ي” ҳарфлари ярим унли товушларни ҳам ифодалайди. “و” ва “ي” ҳарфларининг кўп жойларда тушиб қолиши ёки бири бошқасига (кўпинча алифга) алмашиб кетишига асосан уч хил ўзгариш сабаб бўлади: қалб, таскин, ҳазф.

“Заиф” ҳарфли феъллар араб тили лексикасида катта ўринга эга бўлиб, тил ўрганувчиларнинг бундай феълларни амалиётда ва лугат китобларидан фойдаланишида тўғри қўллай олиши кўникмаларини ҳосил қилишлари муҳим аҳамиятга эга эканлигини эътиборга олсак, бундай мураккаб тил ҳодисаларини шарқшунос олимларимиз, замондош араб наҳвишунос олимлар ва мумтоз тилишунос олимлар асарлари асосида, классик ва замонавий адабиёт намуналари мисолида чуқур ва атрофлича ўрганиши муҳим масала бўлиб қолмоқда.

Таянч сўз ва иборалар: араб тили, иллатли ҳарфлар, касал ҳарфлар, “заиф” ҳарфлар, бўи товуш бирикмалари, “заиф” ҳарфли феъллар, “заиф” ҳарфли феълларнинг фонетик ўзгаришларга учрашига сабаб бўлувчи омилар.

Аннотация. В статье анализируются фонетические изменения глаголов со «слабыми» буквами в арабском языке, выражение этого явления в письменной речи. Также изучается освещение темы «слабых» буквенных глаголов в научных трудах классиков и современных арабских и узбекских грамматиков.

Наша главная цель: развить способность изучающих язык правильно использовать «слабые» буквенные глаголы в разных местах.

В исследовании использованы методы описания, сравнения, анализа, компонентного анализа.

В арабской грамматике буквы «алиф - ا», «вав - و» и «йа - ي» называются "حُرُوفٌ عِلَّةٌ" - слабые буквы, а глаголы со слабыми буквами - слабыми глаголами. Две буквы «و» и «ي» также используются для обозначения полугласных звуков. Тот факт, что буквы «و» и «ي» заменяются друг другом (обычно это на «алиф - ا»), вызван тремя различными изменениями: калб (законы обмена), таскин (сукунализация), ҳазф (законы удаления).

Учитывая, что «слабые» глаголы играют важную роль в лексике арабского языка, важно, чтобы изучающие язык развивали навыки использования таких глаголов на практике и в использовании словарей. Глубокое и всестороннее изучение образцов

классической и современной литературы на основе произведений учёных-востоковедов, современных и классических лингвистов остается актуальной проблемой.

Опорные слова и выражения: арабский язык, дефектные буквы, больные буквы, «слабые» буквы, пустые звуковые комбинации, «слабые» буквенные глаголы, факторы, вызывающие фонетические изменения «слабых» буквенных глаголов.

Abstract. This article analyzes the phonetic changes of verbs with "weak" letters in the Arabic language, the expression of this phenomenon in written speech. It is also studied the coverage of the topic of "weak" letter verbs in the scientific works of classical and modern Arabic and Uzbek grammar scholars.

It is based on the goal of language learners to develop the skills to apply the "weak" letter verbs in different places.

Methods of description, comparison, analysis, component analysis were used in the study.

In Arabic grammar, the letters "alif – ا", "vav – و" and "ya – ي" are called "حُرُوفٌ عِلَّةٌ" – weak letters, and verbs with weak letters are called weak verbs. The two letters "vav – و" and "ya – ي" are also used to denote semi-vowel sounds. The fact that the letters "vav – و" and "ya – ي" fall in many places or are replaced by one another (usually the alphabet) is caused by three different changes: kalb (exchange), taskin (turn into a closed joint), hazf (dropping out the letter).

Given that "weak" letter verbs play an important role in the lexicon of the Arabic language, it is important for language learners to develop the skills to use such verbs correctly in practice and in the use of dictionary books. On the basis of his works, an in-depth and comprehensive study of the examples of classical and modern literature remains an important issue.

Keywords and expressions: Arabic language, defective letters, diseased letters, "weak" letters, empty sound combinations, "weak" alphabetic verbs, factors causing phonetic changes in "weak" alphabetic verbs.

Кириш. Жаҳон аренасида ўз ўрнига эга бўлишга интилаётган юртимиз таълим тизимининг халқаро микёсда интеграциялашуви ва рақобатбардошлигини таъминлаш хорижий тилларни мукамал ўрганишни талаб қилмоқда. Қолаверса, маънавийтимиз тарихига оид бўлган илмий ва адабий асарларнинг аксарияти араб тилида битилган бўлиб, араб ёзуви ва тилини ўрганиш тарихий манбалар билан танишиш, улардан илмий ва амалий мақсадларда фойдаланиш, тарих, тил ва адабиёт сингари фанлар бўйича илмий тадқиқотлар олиб бориш ҳамда ҳозирги авлодни ижобий анъаналар асосида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Мақсад ва вазифа. Араб тилини ўрганиш учун, аввало, шу тилнинг назарий асосларини ўрганиш керак бўлади. Демак, "заиф" ҳарфли феъллар иштирок этган феъллар араб тили лексикасида катта ўринга эгаллигини эътиборга олсак, тил ўрганувчиларнинг "муътал" – "заиф" ҳарфли феълларни турли замонларда тўғри туслай олиш малакасини ҳосил қилиш асосий мақсадимиз ҳисобланади.

"Заиф" ҳарфли феълларни ёд олиш баробарида унинг ҳосила бобларини, масдар, сифатдош ва бошқа отларни амалиётда тўғри қўллай олиш ва луғат китобларидан фойдаланишда "заиф" ҳарфлар иштирок этган сўзларни осон-

лик билан ажратиш қобилиятини ҳосил қилиш ўз олдимизга қўйган вазифалардандир.

Тадқиқот объекти. Классик ва замонавий адабиёт намуналари.

Тадқиқот усуллари. Ишда тавсифлаш, қиёслаш, анализ, компонент таҳлил усулларида фойдаланилди.

Амалий аҳамияти. Ўқув курслари бўйича маъруза матнлари, дарслик ва қўлланмалар тузишда материал сифатида фойдаланиш мумкин.

Қўлланиш соҳаси. Филология йўналишидаги мутахассислик фанлари.

Маълумки, араб алифбосида жами 28 ҳарф бўлиб, уларнинг 25 таси ундош товушларни ифодаласа, қолган 3 таси - “алиф - ا”, вав - “و” ҳамда “йа - ي” ҳарфларидан чўзиқ унли товушларни ифодалашда фойдаланилади. Бундан ташқари, “و” ҳамда “ي” ҳарфлари ярим унли товушларни ҳам ифодалайди.

“ا” ҳарфи эса ёлғиз ўзи ҳеч қандай товушни билдирмайди. Асосан, “а:” чўзиқ унли товушини ифодалашдан ташқари турли ҳаракат ва белгиларга “курси”-таглик вазифасида ҳамда фойдаланилади.¹

“و” ва “ي” ҳарфлари талаффузда дамма ва касра каби оғир ҳаракатларни кўтара олмайди ва кўп жойларда тушиб қолади ёки бири бошқасига (кўпинча алифга) алмашади. Масалан,

كَبِيْرٌ - كَبِيْرٌ , كَبِيْرٌ - كَبِيْرٌ

Араб тили грамматикасида бу учта ҳарф - “ا”, “و” ҳамда “ي” ҳарфлари “حُرُوفٌ عِلَّةٌ” - иллатли ҳарфлар ёки заиф ҳарфлар, заиф ҳарфлар иштирок этган феъллар эса заиф феъллар деб аталади.²

Бундай (заиф ҳарфли) феълларга хос жиҳат шундан иборатки, касал ҳарфлар ўз атрофидаги унлилар таъсирида ўзгариб кетиши, ҳатто тушиб қолиши ҳам мумкин. Чунки “вав” ва “йа” сингари касал ҳарфлар тўлақонли ундош бўлмай, ундош ва унли ўртасидаги бир товушдирлар. Иллатли “вав” ва “йа” товушларига таъсир кўрсатувчи унлилар ичида энг кучлиси “а” унлиси, ундан кейин “и” ва ниҳоят “у” унлиси туради.³

Араб тилида заиф (иллатли) феъллар феъл сўз туркумининг катта қисмини ташкил этади. Уларнинг ўзагидаги “و” ҳамда “ي” бўш ундошлари қисқа унлилар билан сўзда мустаҳкам бўлмаган, бўш товуш бирикмаларини ҳосил қилади. Бу ҳолатни феълларни турли замонларда туслашда, уларнинг ҳосила бобларини, масдар, сифатдош ва бошқа отларни ҳосил қилишда кўрамиз. Натижада турли-туман фонетик ўзгаришлар рўй беради. Қуйидаги араб матбуотидан олинган иқтибосда бу ҳодисанинг ёзма нутқда ифодаланишини кўришимиз мумкин:

قال الرئيس الروسي فلاديمير بوتين "إن ظهور جنس جديد، كما هو الحال في بعض البلدان أمر غير مقبول بالنسبة لروسيا" وأضاف بوتين في اجتماع لمجلس تنمية المجتمع المدني وحقوق الإنسان، "من

¹Hasanov M., Abzalova M. Arab tili darslari. Toshkent, G`G`ulom, 2016, B.8.

²Ibrohimov N., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. Toshkent, O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1997, B.86.

³Begmatova B. Arab tili. Toshkent, ToshDSHI, 2013, B.47.

الصعب تحديد عدد الجنسين هناك. لا يمكنني حتى صياغة أسماء البعض، لكن هذا هو الحال، هذا شأنهم. لدينا تاريخنا وثقافتنا".¹

Таржимаси: Инсон ҳуқуқлари ва фуқаролик жамияти ролини ошириш масалалари бўйича ўтказилган йиғинда Россия президенти Владимир Путин: “Янги жинснинг пайдо бўлиши баъзи давлатларда реал воқелик бўлиб турибди, аммо Россия буни маъқулламайди”, деб айтди. Шунингдек, президент: “Икки жинсдан иборат ҳаётнинг кимгадир таҳдид солиши ҳақиқатдан буткул узоқ. Мен баъзи номларни келтира олмайман. Лекин, буларнинг ҳаммаси айна ҳақиқат. Бу уларнинг иши. Бизнинг ўз тарихимиз ва маданиятимиз бор”, – дея қўшимча қилди.

Юқоридаги матнда келган قال ва أضاف каби заиф ҳарфли феълларда куйидаги фонологик ҳодисани – “вав” ва “йа” ҳарфларининг “алиф” ҳарфига алмашиш ҳодисасини кўришимиз мумкин:

قَوْل - قَالَ
أَضَيْفٌ - أَضَافَ

Араб лексикасидаги аксарият сўзлар феъл сўз туркумидан ҳосил қилинади. Феъл уч ёки тўрт ўзак ундошдан ташкил топади. Уч ўзак ундошли феълларнинг 15 та, тўрт ўзак ундошли феълларнинг 4 та боби – шакли бор. Ҳар бир феъл бобининг ўтган замон (الفعل الماضي) ва ҳозирги-келаси замон (الفعل المضارع) шакли, ҳар бир замоннинг аниқ ва мажҳул нисбат шакли мавжуд.² Феъллар сарф фанида белгиланган шаклларнинг вазнларига ўзгартиришсиз мос келиши учун ўзак ҳарфларидан ҳеч бири заиф ҳарфлардан, икки бир хил ҳарфдан ва ҳамзадан иборат бўлмаслиги керак.

Араб тилида феъллар ўзак ҳарфларининг хилига кўра икки қисмга бўлинади.

а) Тўғри (саҳиҳ) феъллар

б) Заиф (муътал) феъллар³

Саҳиҳ – тўғри феъллар. Ўзак ҳарфларидан ҳеч бири “заиф” ҳарфлардан бўлмаса “саҳиҳ” деб аталади.

Саҳиҳ феъллар ўзак ҳарфларининг хилига кўра уч қисмга бўлинади: маҳмуз, музоаф, солим.

а) маҳмуз – аслий ҳарфларидан бири ҳамза “ء” бўлган феъллар “маҳмуз” – ҳамзали деб аталади. Агар ҳамза феълнинг биринчи ўзак ҳарфи ўрнида бўлса “маҳмуз ул-фо”, феълнинг иккинчи ўзак ҳарфи ўрнида бўлса “маҳмуз ул-айн”, феълнинг учинчи ўзак ҳарфи ўрнида бўлса “маҳмуз ул-лом” деб юритилади:

قَالَ قَرَأَ سَأَلَ أَكَلَ каби.

б) музоаф – иккита ҳарфи бир хил бўлган феъллар “музоаф” дейилади.

Сулосийларда музоаф иккинчи ва учинчи ўзак ҳарф ўрнидаги икки ҳарфнинг бир хил бўлганлиги билан фарқланади.

¹ <https://akhbarelyom.com/news/newdetails/3191320/1/> بوتین-ظہور - جنس-جدید-فی-روسیا-أمر-غیر-مقب

² Hasanov M., Abzalova M. Arab tili darslari. Toshkent, G`G`ulom, 2016, B.83.

³ Yusuf al-Hamodiy. Al-qovaid al-asasiyya fi-n-nahvi va-s-sarf. Al-Qahira, Al-hay`a al-amma lishuun al-matabi` al-amiriyya, 1994, B.21.

Масалан, مَدَد (مَدَد) каби. Рубоъийларда эса биринчи ва учинчи ўзак ҳарф ўрнидаги икки ҳарф ҳамда иккинчи ва тўртинчи ўзак ҳарф ўрнидаги икки ҳарф бир хил бўлиши керак: زَلْزَل каби.

в) солим – саҳиҳнинг ўзак ҳарфларида ҳамза “ء” иштирок этмаса ҳамда икки бир хил ҳарф бўлмаса, “солим” – соғлом деб аталади: جَبْر ва كَنْب каби.¹

Муътал - заиф феъллар. Ўзак ҳарфларидан бири заиф (иллатли) ҳарф бўлган феъллар муътал-заиф дейилади.

Агар феълнинг биринчи ўзак ҳарфи иллатли ҳарф бўлса, “мисол” – саҳиҳга ўхшаш дейилади: Масалан, وَغَد каби.²

Агар феълнинг иккинчи ўзак ҳарфи иллатли ҳарф бўлса, “ажваф” – ғовак дейилади. Масалан, قَالَ (قَوْل) каби.³

Агар феълнинг учинчи ўзак ҳарфи иллатли ҳарф бўлса, “ноқис” – қисқа дейилади. Масалан, رَمَى (رَمَي) каби.⁴

Агар феълнинг иккинчи ва учинчи ўзак ҳарфлари иллатли ҳарф бўлса, “лафиф” – ёпишган дейилади. Масалан, شَوَى (شَوَى) ، شَوَى (شَوَى) каби.⁵

Агар феълнинг биринчи ва учинчи ўзак ҳарфи иллатли ҳарф бўлса, “мултавий” – ўралган дейилади. Масалан، وَحَى (وَحَى)، وَفَى (وَفَى) каби.⁶

Қабул қилинган муайян вазнларга солимдан бошқа турдаги феълларнинг баъзи ўринларда мувофиқ бўла олмаслигига асосан уч хил ўзгариш сабаб бўлади: қалб, таскин, ҳазф.⁷

Қалб – алмаштириш қонунлари.⁸

Кўпинча заиф ҳарфлардан бири бошқасига қалб қилинади, яъни алмаштирилади.

1. “Вав” ва “йа” ҳарфлари қандай ҳаракат бўлишидан қатъий назар ҳаракатли бўлиб, унинг олдидаги ҳарф фатҳали бўлса, “алиф”га қалб қилинади:

(ق و ل) قَوْلُوا - قَالُوا
وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ.⁹

¹ Yusuf al-Hamodiy. Al-qovaid al-asasiyya fi-n-nahvi va-s-sarf. Al-Qahira, Al-hay`a al-amma lishuun al-matabi` al-amiriyya, 1994, B.21.

² Ibrohimov N., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. Toshkent, O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1997. – B. 86-88.

³ Ibrohimov N., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. Toshkent, O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1997. – B. 86-88.

⁴ Ibrohimov N., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. Toshkent, O`zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1997. – B. 86-88.

⁵ Sa`d ad-din Mas`ud at-Taftazaniy. Sharhu tasrif al-Izziy. Bayrut, Dar al-Minhaj li-n-nashr va-t-tavzi`, 2011. – B. 204

⁶ Sa`d ad-din Mas`ud at-Taftazaniy. Sharhu tasrif al-Izziy. Bayrut, Dar al-Minhaj li-n-nashr va-t-tavzi`, 2011. – B. 211

⁷ Rahmatulloh Rasuljon o`g`li. Janoh ut-tolib (Arab tili sarf fanidan darslik). Toshkent, Movarounnahr, 2006. – B. 29

⁸ Rahmatulloh Rasuljon o`g`li. Janoh ut-tolib (Arab tili sarf fanidan darslik). Toshkent, Movarounnahr, 2006. – B. 31

⁹ Qur`oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-11.

“Уларга: «Ер юзида бузғунчилик қилманглар», дейилса, «Биз ислоҳ қилувчилармиз», дейдилар”.

(ق و ل) قَوْل – قَالَ

حدثنا آدم قال حدثنا شعبة قال حدثنا يعلى بن عطاء عن أبيه عن عبد الله بن عمر قال : رضا الرب في رضا الوالد وسخط الرب في سخط الوالد.¹

Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади: “Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: Парвардигорнинг розилиги отанинг розилигида, парвардигорнинг ғазаби отанинг ғазабидадир”.

قَوْل – قَالَ رَمَى – رَمَى دَعَا – دَعَا يَخْشَى – يَخْشَى

2. Заиф ҳарфнинг олдидаги соғ ҳарф сукунли бўлса, заиф ҳарфнинг ҳаракати кўчирилади ва ўзини кўчирилган ҳаракатга мос бўлган ҳарфга қалб қилинади. Масалан,

(ع و ن) يَسْتَعِينُ - يَسْتَعِينُ - يَسْتَعِينُ - يَسْتَعِينُ
إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ.²

“Сенгагина ибодат қиламиз ва Сендангина мадад сўраймиз”.

(م و ت) أَمُوتَ - يُمُوتُ - يُمُوتُ - يُمُوتُ
كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَانًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.³

“Ўлик танангизга жон берган, кейин ўлим берадиган, сўнгра яна тирилтирганидан кейин Ўзига қайтажагингиз — Аллоҳни қандай инкор қиласиз-а?”

(ر و د) أَرَادَ - يُرِيدُ - يُرِيدُ - يُرِيدُ

حدثنا علي بن الجعد قال أخبرنا شعبة عن حبيب بن أبي ثابت قال سمعت أبا العباس الأعمى عن عبد الله بن عمرو قال : جاء رجل إلى النبي صلى الله عليه وسلم يُريدُ الجهاد فقال أحى والذاك قال نعم فقال ففهيما فجاهد.⁴

Абдуллоҳ ибн Амр розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: “Бир киши набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб жиҳодга чиқмоқчи эканлигини айтди. Расулulloҳ: - “Ота-онанг ҳаётми?”, деб сўрадилар. У

- “Ҳа”, деди. Шунда дедилар: - “Сен уларнинг ҳузурларида жиҳод қилгин”.

3. “Алиф” ва сукунли “йа”нинг олдидаги ҳарф даммали бўлса, “вав”га қалб қилинади.

Масалан, يُوقِظُ - يُوقِظُ (فَاعِلٌ - فُعِلَ - فُوعِلَ)

(ي ق ن) أَبَقَ - يُبْقِئُونَ - يُبْقِئُونَ
وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ.⁵

“Улар сизга нозил қилинган ва сиздан илгари туширилган нарсаларга (динларга) иймон келтирадилар ва охират кунига аниқ ишонадилар”.

¹Imom al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. Samarqand, Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2011. - B.3.

²Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 1-5.

³Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-28.

⁴Imom al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. Samarqand, Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2011. - B.7.

⁵Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-4.

4. Феълнинг учинчи ўзак ҳарфи бўлган “вав”нинг олди касрали бўлса, “йа”га алмашади. Масалан,

(ر ض و) رَضَوُ - رَضِيَ
جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ
ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ رَبَّهُ.¹

“Парвардигорлари ҳузуридаги уларнинг жазо-мукофотлари – остидан дарёлар оқиб турадиган мангу жаннатлардир. Улар ўша жойда абадул-абад қолгувчидирлар. Аллоҳ улардан рози бўлди, улар ҳам (Аллоҳдан) рози бўлдилар. Бу (мукофот) Парвардигоридан қўрққан киши учундир”.

5. Феълнинг тўртинчи ёки ундан кейинги ҳарфи бўлган “вав” олди даммали бўлмаса, “йа”га қалб қилинади.

يَرْضَوَان - يَرْضَيَان يُدْعَوَان - يُدْعَيَان

Қалб қонунларини нафақат феълларда, исмларда ҳам қўришимиз мумкин:

6. Олдидаги ҳарф касрали бўлган сукунли “вав” “йа”га қалб қилинади. Масалан, اِجَادٌ - اِجَادٌ اِسْتَوْجَابٌ - اِسْتِجَابٌ

7. Зоида “алиф”дан бевосита кейин келган “вав” ва “йа” “ҳамза”га қалб қилинади. Масалан, اِرْضَاؤُ - اِرْضَاءُ

8. Феълнинг охирида “вав” ва “йа” бўлиб, биринчиси сукунли бўлса, “вав”ни “йа”га қалб қилиб, икки “йа”ни бир-бирига идғом қилинади.

مَبْنُوءٍ - مَبْنِيٍّ عَلِيٍّ - عَلِيٍّ

“Вав” “йа”га алмашгандан кейин “вав” олдидаги дамма ҳам касрага алмашади. Масалан, مَعْلَمُونَ + ي - مَعْلَمَوِي - مَعْلَمِي مَعْلَمِي

Таскин – сукунга айлантириш қонунлари²

1. Ҳаракатли ҳарфдан кейин келган “вав” ва “йа”га дамма ва касра ҳаракатлари оғирлик қилгани учун ҳаракати сукунга айлантирилади.

تَجْرِي - تَجْرِي

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَنُؤَا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.³

“Иймон келтириб, яхши амаллар қилган зотларга хушхабар беринги, улар учун остларидан дарёлар оқиб турувчи боғлар бор. Қачон ўша боғларнинг бирор мевасидан баҳраманд бўлсалар, «Илгари татиб қўрган нарсамиз-ку», дейишади. Зеро уларга сурати бир-бирига ўхшаш мевалар берилади. Ва улар учун жаннатда покиза жуфтлар бордир. У зотлар жаннатда абадий қолажақлар”.

أَوْصِي - يُوصِي - يُوصِي

حدثنا محمد بن منهل قال حدثنا يزيد بن زريع قال حدثنا عمر بن محمد عن أبيه عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ما زال جبريل يوصيني بالجار حتى ظننت أنه سيورثه.⁴

¹Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 98-8.

² Rahmatulloh Rasuljon o’g’li. Janoh ut-tolib (Arab tili sarf fanidan darslik). Toshkent, Movarounnahr, 2006.– B. 31

³Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-25.

⁴Imom al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. Samarqand, Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2011. - B.28.

Ибн Умар розияллоҳу анхумодан ривоят қилинади. “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Менга Жаброил қўшни тўғрисида шундай кўп васият қилар эдики, яқинда қўшнига мерос тайинланса керак, деб ўйлаб қолгандим”, дедилар”.

2. Сукунли ҳарфдан кейин келган заиф ҳарфнинг ҳаракати олдида кўчирилади, ҳаракати сукунга айлантирилади:

يَقُولُ - يَقُولُ - فَيَقُولُونَ

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَغُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ.¹

“Аллоҳ чивин ёки ундан-да ҳақир нарсалар ҳақида масал айтишдан ҳеч тортинмайди. Иймонли кишилар унинг (масалнинг) ҳақиқатан Парвардигорлари тарафидан эканини биладилар. Кофирлар эса: «Буни мисол қилиш билан Аллоҳ нима демоқчи?» — дейдилар. Бу масал сабаб (Аллоҳ) кўпларни адаштиради ва кўпларни ҳақ йўлга ҳидоят қилади. Бу масал сабаб фосиқ кимсаларнигина адаштиради”.

دَعَا - يَدْعُو - يَدْعُو

حدثنا أبو الربيع قال حدثنا إسماعيل بن جعفر قال أخبرنا العلاء عن أبيه عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: إذا مات العبد انقطع عنه عمله إلا من ثلاث صدقة جارية أو علم ينتفع به أو ولد صالح يدعو له.²

Абу Хурайра розияллоҳу анхумодан ривоят қилинади. “Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: “Банда вафот этгач, амали ундан узилади. Фақат учта амал бундан мустасно. Садақаи жория, одамлар фойдаланаётган илм, унга дуо қиладиган солиҳ фарзанд”, дедилар”.

3. Заиф ҳарфнинг ҳаракати ўзидан олдинги соғ ҳарфнинг ҳаракатидан бошқача бўлса, кўпинча ҳаракати соғ ҳарфга кўчирилади, ҳаракати сукунга айлантирилади: جِيءَ - جِيءَ - جِيءَ

وَجِيءَ يَوْمَئِذٍ بِجَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى³

“(Кофирлар кўришлари учун) ўша Кунда жаҳаннамни ҳам (яқин) келтириб қўйилганда — ана ўша Кунда инсон (бу кўрганларидан) эслатма-ибрат олур! (Аммо у Кунда) бу эслатма-ибратнинг фойдаси) қаёқдан тегсин?!”

(“Вав”лик ажваф قَوْل ва قَوْل кабиларда қалбнинг тўртинчи қонунига кўра сукунли “вав” олди касрала бўлиб қолгани учун “йа”га алмаштирилади:

قَوْل - قَوْل - قَوْل - قِيلَ

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ⁴

“Уларга: “Ер юзида бузғунчилик қилманглар”, дейилса, “Биз ислоҳ қилувчилармиз”, дейдилар”.

¹Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-26.

²Imom al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. Samarqand, Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2011. - B.12.

³Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 89-23.

⁴Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-11.

Ҳазф – тушириб қолдириш қонунлари¹

1. Сукунли заиф ҳарфдан кейин бошқа сукунли ҳарф бўлса, икки сукунли ҳарфни бир жойда айтиш араб тилида тилга оғир келгани сабабли заиф ҳарф тушириб қолдирилади (ҳазф қилинади.) Масалан:

يَبِيعُ - يَبِيعُ - لَمْ يَبِيعْ - لَمْ يَبِيعْ
يَقُولُ - يَقُولُ - لَمْ يَقُولْ - لَمْ يَقُولْ
أَقُولُ - أَقُولُ - أَلَمْ أَقُولْ - أَلَمْ أَقُولْ (ق و ل)
قَالَ يَا أَدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ
مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ²

(Аллоҳ): “Эй Одам, буларга у нарсаларнинг исмларини билдир”, деди.
(Одам) уларга барча нарсаларнинг исмларини билдирганидан кейин (Аллоҳ) айтди: “Сизларга, Мен еру-осмонларнинг сирларини ва сизлар ошкор қилган ва яширган нарсаларни биламан, демаганмидим?”

(ع ط و) أَعْطَوْا - أَعْطَى - فَأَعْطَيْتُهَا - فَأَعْطَيْتُهَا
حدثنا مسلم بن إبراهيم قال حدثنا بن فضالة قال حدثنا بكر بن عبد الله المزني عن أنس بن مالك : جاءت امرأة إلى عائشة رضي الله عنها فأعطتها عائشة ثلاث تمرات فأعطت كل صبي لها ثمرة وأمسكت لنفسها ثمرة فأكل الصبيان التمرتين ونظرا إلى أمهما فعمدت إلى التمرة فشقتها فأعطت كل صبي نصف ثمرة فجاء النبي صلى الله عليه وسلم فأخبرته عائشة فقال وما يعجبك من ذلك لقد رحمها الله برحمتها صبيها³

Анас ибн Молик розияллоху анҳудан ривоят қилинади. “Ойша розияллоху анҳонинг олдиларига бир аёл келди. Ҳазрат Ойша унга уч дона хурмо бердилар. Аёл фарзандларига бир донадан хурмо берди, ўзига бир дона олиб қолди. Болалар икки хурмони еб, оналарига қарадилар. Шунда аёл хурмони иккига бўлиб, фарзандларига яримтадан берди. Расулulloҳ соллаллоху алайҳи васаллам келганларида Ойша онамиз бу хабарни етказдилар. Шунда пайғамбар алайҳиссалом: “Бундан ажабланмагин. Аллоҳ таоло икки фарзандига бўлган меҳри туфайли бу аёлга меҳрини – раҳматини ёғдирди”, дедилар”.

2. Қалбнинг биринчи қонунига кўра ҳаракатли “вав” ва “йа” ҳарфлари алифга алмашганда баъзан ундан кейинги ҳарф ҳам сукунли бўлиб қолади. Икки сукунли ҳарфни бир жойда айтиш араб тилида тилга оғир келгани сабабли заиф ҳарф (алиф) ҳазф қилинади. Масалан:

يَبِيعُ - يَبِيعُ - بَاعَتْ - بَاعَتْ
قَوْلُ - قَوْلُ - قَالَتْ - قَالَتْ

Ҳазф бўлган ҳарфнинг “вав” ёки “йа” эканлигига аломат бўлиши учун “йа”лик ажвафларда иккинчи ўзак ҳарф касра билан, “вав”лик ажвафларда иккинчи ўзак ҳарф дамма билан ҳаракатланади:

بَعَتْ - بَعَتْ - قُلْتُ - قُلْتُ
(ق و ل) قَوْلُنَا - قَالُنَا - قُلْنَا - قُلْنَا

¹ Rahmatulloh Rasuljon o'g'li. Janoh ut-tolib (Arab tili sarf fanidan darslik). Toshkent, Movarounnahr, 2006.– B. 33

² Qur'oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-33.

³ Imom al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. Samarqand, Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2011. - B.25.

(ش ي ا) شَيْئُئُْمَا - شَائُئُْمَا - شَيْئُئُْمَا
وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ
الظَّالِمِينَ.¹

“Ва айтдик: “Эй Одам, сиз жуфтингиз билан жаннатни маскан тутинг ва ундан хоҳлаган жойларингизда бемалол таомланинг. Фақат мана бу дарахтга яқинлашмангки, у ҳолда золимлардан бўлиб қоласиз”.

(ق و ل) قَوْلُنَا - قَالُنَا - قُلْنَا

حدثنا الحسن بن بشر قال حدثنا الحكم بن عبد الملك عن قتادة عن الحسن عن عمران بن حصين قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : ما تقولون في الزنى وشرب الخمر والسرقه قلنا الله ورسوله أعلم قال هن الفواحش وفيهن العقوبة ألا أنبئكم بأكبر الكبائر الشرك بالله عز وجل وعقوق الوالدين وكان منكنا فاحتقر قال: "والزور"²

Имрон ибн Ҳусайн розияллоху анхудан ривоят қилинади. “Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: “Зино, ароқ ичиш ва ўғирлик ҳақида нима дейсизлар?”, - дедилар. “Аллоҳ ва унинг расули билгувчирок”, - дедик. “Булар – бузукликлар ва булар учун жазо бор. Сизларга энг катта гуноҳ қайси эканлигини хабарини етказайми? Аллоҳ таолога ширк келтириш ва ота-онага оқ бўлиш”, - дедилар. Расулуллоҳ суяниб олган эдилар, чўкка тушиб олдилар-да: “Ва яна ёлғончиликдир”, дедилар”.

3. Заиф ҳарфнинг ҳаракати олдидаги соғ ҳарфнинг ҳаракатидан бошқача бўлса, заиф ҳарфнинг ҳаракати соғ ҳарфга кўчирилади. Ундан кейинги ҳарф ҳам сукунли бўлса, заиф ҳарф ҳазф қилинади. Масалан:

خَوْفٌ - خَوْفٌ - خَفْتُ
طَوْلٌ - طَوْلٌ - طَلْتُ

(ط ي ب) طَبِئْتُ - طَبِئْتُ - طَبِئْتُ

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طَبِئْتُمْ فَأَدْخَلُوهَا خَالِدِينَ.³

“Парвардигорларидан қўрққан зотлар эса тўп-тўп ҳолда жаннатга «хай-даладилар». То қачон улар дарвозалари очилган ҳолдаги (жаннатга) келиб етганларида ва унинг кўрикчилари; «Сизларга тинчлик-омонлик бўлсин! Хуш келдингиз! Бас унга мангу қолгувчи бўлган ҳолларингизда кириңгиз», деганларида (улар беҳад шодланурлар)”.

4. Заиф ҳарф ва олдидаги соғ ҳарф иккови ҳам касрали ёки даммали бўлса, заиф ҳарфнинг ҳаракати олиб ташланади. Ундан кейинги ҳарф ҳам сукунли бўлса, заиф ҳарф ҳазф қилинади. Масалан:

يَدْعُوْنَ - يَدْعُوْنَ - يَدْعُوْنَ تَرْمِيْنَ - تَرْمِيْنَ - تَرْمِيْنَ

(د ع و) يَدْعُوْنَ - يَدْعُوْنَ - يَدْعُوْنَ

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ.⁴

¹Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 2-35.

²Imom al-Buxoriy. Al-Adab al-Mufrad. Samarqand, Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2011. - B.30.

³Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 39-73.

⁴Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 21-90.

“Биз унинг (дуосини) мустажоб қилдик ва унга Яхёни ҳадя этдик ҳамда жуфтини ўнглаб (туғмайдиган кампирни бола кўришга кодир қилиб) қўйдик. Дарҳақиқат улар (яъни мазкур пайғамбарлар) яхши ишларни қилишга шошар ва Бизга рағбат ва қурқув билан дуо-илтижо қилар эдилар. Улар Бизга таъзим-итоат қилгувчи эдилар”.

5. “Вав”лик мисолларнинг ҳозирги-келаси замон шаклида биринчи ўзак ҳарф бўлган “вав” касра ёки асли касра бўлган фатҳага йўлиқса, ҳазф қилинади.

Масалан:

(و ض ع) يَوْضَعُ - يَوْضَعُ - يَضَعُ
الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي النَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ لَهُمُ الطَّيِّبَاتُ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۙ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.¹

“Улар шундай кишилардирки, уммий (саводсиз) пайғамбарга — номини ўз олдиларидаги Таврот ва Инжилда ёзилган ҳолда топишадиган — элчимизга эргашадилар. У пайғамбар уларни яхшиликка буюради, ёмонликдан қайтаради ва пок нарсаларни улар учун ҳалол қилиб, нопок нарсаларни уларга ҳаром қилади ҳамда улардан юқларини ва устларидаги кишанларини олиб ташлайди (яъни ислом динидан аввалги динларда бўлган оғир, машаққатли ибодатларни олиб ташлаб, уларнинг ўрнига осон ва енгилларини келтиради). Бас, унга иймон келтирган, уни улуғлаб, унга ёрдам қилган ҳамда унинг (келиши) билан нозил қилинган нурга (яъни Қуръонга) эргашган зотлар — ана ўшаларгина нажот топгувчилардир”.

(و ع د) يَوْعَدُ - يَعْدُ - يَعِدُهُمْ
يَعِدُهُمْ وَيُمْنِيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا.²

“(Шайтон) уларга ваъдалар берур, хомхаёлларга мубтало қилур. Охир-оқибатда шайтон берган ваъдалар фақат ёлғон-сароб бўлиб чиқар.”

Юқорида тил қонунларига кўра, муътал - заиф феълларнинг сарф фанида белгиланган вазнларда ўзгаришларга учрашини кўриб чиқдик.

Хулоса.

1. Ўзбек шарқшунослиги “Араб тилида “заиф” ҳарфли феъллар” мавзусини ўрганишни долзарб масала сифатида кун тартибига қўймаган. Бугунги кунда шарқшунослар томонидан араб тили нутқий структураси ва жараёнини илмий тадқиқ қилиш муаммоси доирасида мазкур мавзунини ҳам чуқур ўрганиш долзарб масаладир.

2. Мумтоз тилшунос олимлар асарларида араб тилининг морфологияси (сарф илми) доирасида “муътал” - “заиф” ҳарфли феъллар кенг очиб берилган. Милодий 1322 йилда Хуросоннинг Тафтазон шаҳрида туғилган Масъуд ибн Умар ибн Абдуллоҳ Саъдуддин ат-Тафтазонийнинг “Шарҳ ат-

¹Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 7-157.

²Qur’oni Karim. Toshkent, Naqshi, 2020, 4-120.

тасриф ал-Иззий” номли асарида “муътал” - “заиф” ҳарфли феъллардаги тил ходисалари ўзига хос тил қоидалари асосида тўлиқ таснифланган. “Шарҳ ат-тасриф ал-Иззий” номли асарини 1338 йилда 16 ёшида ёзиб тугатади. Ушбу асарнинг қўлёзма нусхалари Ўзбекистон Шарқшунослик қўлёзмалар марказида 2875/V рақами остида сақланади. Ушбу асар араб тилининг морфологияси (сарф илми)га бағишланган бўлиб, “Шарҳ ат-тасриф аз-Зинжоний” деб ҳам номланади.¹ Бу асар Иззуддин Иброҳим ибн Абдулваҳҳоб ибн Имодуддин ибн Иброҳим аз-Зинжонийнинг “Тасриф ал-Иззий” асарига ёзилган шарҳдир.

3. “Муътал” - “заиф” ҳарфли феъллардаги мураккаб тил ходисалари шарқшунос олимларимиз ва замондош араб нахвшунос олимлари асарларига нисбатан мумтоз тилшунос олимлар асарларида кенгрок ўрганилгани эътиборга молик.

4. “Заиф” ҳарфли феъллар араб тили лексикасида катта ўринга эга бўлиб, тил ўрганувчиларнинг бундай феълларни ёд олиш баробарида унинг ҳосила бобларини, масдар, сифатдош ва бошқа отларни амалиётда ва луғат китобларидан фойдаланишда тўғри қўллай олиш қўникмаларини ҳосил қилишлари муҳим аҳамиятга эга эканлигини эътиборга олиш керак. Шу жиҳатдан олиб қараганда, “муътал” - “заиф” ҳарфли феъллардаги юқорида кўриб чиққанимиз мураккаб тил ходисаларини шарқшунос олимларимиз, замондош араб нахвшунос олимлар ва мумтоз тилшунос олимлар асарлари асосида, классик ва замонавий адабиёт намуналари мисолида чуқур ва атрофлича ўрганиш долзарб масала бўлиб қолмоқда.

ABBOSOVA DILFUZA

researcher, TSUOS

TEMIROVA GOVKHAR

teacher, Yeoju Technical Institute in Tashkent

Effectiveness of needs analysis for KSP courses

Abstract. In this article, we indicated small survey on needs analysis for KSP (Korean for specific Purposes) and discussed assistance of needs analysis for the development of effective language courses according to learners' needs. As other KLT courses, KSP programs require KL teachers' good knowledge and collaborative team-work with subject matter professionals. The target needs analysis was done to enhance the effectiveness of KSP course for medical workers. Triangulation was used to collect the data for identifying the 'needs', 'lacks', 'wants' of medical doctors. Triangulation method was consisted of semi-structured interview, questionnaire and observation. The results from the data were shown in pie chart and tables below. Statistics showed that doctors who are native Uzbeks have good background of knowledge of Korean but have some 'needs' to enhance the communication skills.

¹<http://muslim.uz/index.php/rus/maqolalar/item/3307-sa-duddin-at-taftazonijning-ilmij-merosi>